

אבי הבורקס והטומאה

סאלח שבת

תסריט ובימוי: אפרים קישון.

שחקנים: חיים טופול, גאולה נוני, זהרירה חריפאי, גילה אלמגור, שרגא פרידמן, אריק איינשטיין, שייקה לוי.
ישראל 1964

22 עמודים

מאת קובי ניב

שישים שנה, דבר לא השתנה

"סאלח שבת" הוא ללא ספק סרט הקולנוע הישראלי המצליח ביותר בכל הזמנים, ומספר הצופים בו באולמות הקולנוע בארץ הוא הגדול ביותר, בוודאי ביחס לגודל אוכלוסיית ישראל בעת שהוקרן, לפני כמעט שישים שנה. ולא רק זה, אלא שהוא גם הוליד שושלת מפוארת וארוכת-שנים של בנים ונכדים ממשיכים, כולם מצליחים לא פחות מהאב או הסב המייסד, בדמותם של סרטי הבורקס בקולנוע ושל המחזמר "סאלח שבת" המוצג בתיאטרון גם בימים אלו. ועם הצלחה, בטח עצומה שכזו, לא מתווכחים. ובכל זאת ...

התסריטאי והבמאי אפרים קישון, התכוון ואף הצליח ליצור ב"סאלח שבת" סאטירה חריפה ומצחיקה על שלטון מפא"י הבן-גוריונית, הבולשביקית, הפרוטקציונרית, המפלה, המושחתת, והמדכאת בשנות החמישים ותחילת שנות השישים. ואכן, כל מי שצפה בסרט לא ישכח את הסצנה הנפלאה שבה מחליף נציג השלטון את שלטי הנצחת היער בין ביקורם במקום של התורמים השונים, או את רצף הסצנות המבריק של קניית הקולות לבחירות,

בשיוחד ובהבטחות שווא, של כל המפלגות, שמסתיים בנקמתו התמימה ואולי הערמומית של שבת, הדוחף את כל הפתקים ביחד למעטפה אחת ופוסל בכך את קולו. לכן, לכאורה, כפי שקישון עצמו אמר, על פי וויקיפדיה, "את הסרט יש לבחון במונחים סאטיריים, שהופנו בעיקר כלפי פוליטיקאים ואנשים השלטון ויחסם לאדם הפשוט". אבל ...

יחד עם זאת, תחת מעטה הסאטירה הפוליטית, כונן, גם אם לא התכוון במפורש לכך, ובעיקר קיבע בסרט הזה אפרים קישון, במסמרים וכמסמרות, שורה ארוכה ועמוקה של דעות קדומות סטריאוטיפיות גזעניות ומיזוגניות, הנוכחות ושולטות מאז בתרבות, בשיח ובפוליטיקה הישראלים עד היום, כבר כמעט שישים שנה, כאילו דבר בעולם לא השתנה.

"המזרחי" הוא יצירו, עושה דברו ודוברו של האשכנזי

את הסרט "סאלח שבת", שגיבורו הוא גבר מזרחי, הפיקו, כתבו ביימו, צילמו וערכו גברים אשכנזים. מפיק: מנחם גולן. תסריטאי ובמאי: אפרים קישון. צילום: פלויד קרוסבי (אמריקאי לא-יהודי) וניסים ליאון. מוסיקה: יוחנן זראי. עריכה: דני שיק וז'אקו ארליך.

ולא רק שדמותו של סאלח נבראה, נכתבה (מי ומה שהוא וכל מה שהוא עושה ואומר) ובוימה בידי האשכנזי אפרים קישון, אלא שדמותו של "המזרחי" סאלח, יציר כפיו של האשכנזי קישון, גם מגולמת על ידי שחקן אשכנזי, חיים טופול. כאילו לא היו אז בנמצא שחקנים מזרחים שיכולים היו לגלם דמות של יהודי מזרחי. ולמה "המזרחי" במירכאות? כי דמותו של סאלח בסרט, יש לומר למי שלא צפה או לא זוכר, אינה דמות של מזרחי ספציפי, שעלה או היגר ארצה מארץ ערבית או מוסלמית מסוימת, נניח מרוקו או תוניס או תימן או אירן, ושמדבר בשפת ארץ מוצאו או במבטא האופייני לבניה, אלא הוא מעין מזרחי כללי שכזה, שמייצג לפיכך כאילו את כלל היהודים המזרחים "העולים החדשים". כלומר, אכן ובמדויק, "המזרחי" במירכאות, כזה שאינו מדבר בשפה או במבטא של ארץ מסוימת ממנה בא, אלא מדבר (בעברית. ועוד נדון בכך) במה שניתן לקרוא לו "מבטא מזרחי כללי" שכזה, שיצרו עבורו, יש לשער שבמשותף, הבמאי קישון והשחקן טופול.

כלומר, וזה חשוב ביותר לומר כאן, ש"המזרחי" שכביכול מייצג בסרט את כלל המזרחים, הוא אשכנזי, חיים טופול, שמשחק, כלומר מחקה, דמות "מייצגת" של מזרחי, שנבראה בידי אשכנזי, אפרים קישון. והשחקן האשכנזי הזה, טופול, עושה ואומר בסרט בדמותו הבדויה של סאלח שבת, את מה שיוצרו האשכנזי, קישון, כתב והורה לו לומר ולעשות.

והעובדות הללו אינן סתמיות וחסרות משמעות, כפי שאולי היינו רוצים לחשוב או להאמין. זה בכלל לא מקרי ומאוד משמעותי. כי גם "סרטי הבורקס", שהם ללא ספק בניו-ממשיכו של "סאלח שבת" (ובהמשך נפתח לעומק את הטיעון הזה) נוצרו כולם, בוודאי בתקופת פריחתם, בידי אשכנזים (כשממשיכי הדרך העיקריים של גולן וקישון הם בועז דוידזון, אלי תבור ויואל זילברג), אלא שגם בתחילת דרכם של סרטי הבורקס, המשיכו וגילמו את הדמויות הראשיות של המזרחים והמזרחיות שחקנים אשכנזים כיהודה ברקן-ברקוביץ' ועדנה פלידל. רק בהמשך הדרך "הורשו" לשחק בתפקידים הללו גם מזרחים, וראשון בהם היה זאב רווח. אלא שרווח, כשנכנס לתפקידים הללו של "המזרחי", לא הביא את הדמות מהבית המזרחי, המרוקאי, שלו, אלא "נכנס לנעליהם" של קודמיו, כלומר חיקה את הדרך שבה שחקנים אשכנזים שיחקו את המזרחי, ואף הוסיף על כך הלעגה משלו, אם כדי להתקבל בכלל לעבודה הזאת, ואם כדי למצוא חן ולרצות את אדוניו-יוצרו האשכנזים.

והדבר החשוב, הקריטי, במהלך התרבותי ההיסטורי הזה, שנמשך כשני עשורים, הוא שהאליטות התרבותיות האשכנזיות של אז הם שהשמיעו את קולם לכאורה של המזרחים,

בתחילה מפי שחקנים אשכנזים ששיחקו מזרחים, ואחר-כך מפי שחקנים מזרחים שחקו שחקנים אשכנזים שגילמו מזרחים. אבל קולם של המזרחים עצמם לא נתאפשר לו להיראות ולהישמע. ושיאו הקולנועי המטאפורי של התהליך הזה היא, כמובן, הסצנה בסרט הבורקס "צ'רלי וחצי" מ-1974 (תסריט: אלי תבור. במאי: בועז דוידזון) שבה משפילים שני "מזרחים" (השחקנים יהודה ברקן וזאב רווח) זה את זה בהאכלה הדדית של ביצים קשות עם הקליפות, למצהלות צחוקם של הצופים, האשכנזים ולמרבת הצער גם המזרחים, במסעדה ובסרט. רק כעבור שנים רבות קמו היוצרים והשחקנים המזרחים ותבעו וקיבלו לבסוף את האפשרות להשמיע את קולם שלהם פרי יצירתם ומפיהם שלהם.

התופעה הזאת, שבה שחקנים אשכנזים מגלמים דמויות של מזרחים באופן נלעג ומלעג, מזכירה תופעה דומה, אך בוטה ונרחבת יותר, שהתקיימה שנים רבות בתיאטרון ובקולנוע האמריקני, שבה שחקנים לבנים גילמו, על ידי צביעת פניהם בשחור, דמויות שחורות, באופן המלעג שחורים. התופעה ידוע באנגלית בשם Blackface, והיא תורגמה לעברית, לפחות על ידי וויקיפדיה, ל"השחרת פנים", שבשפתנו זה כמובן תרתי משמע נפלא.

משפחה מרובת דעות-קדומות

משפחת שבתי מגיעה לישראל במטוס. הצופים פוגשים אותם, רואים אותם לראשונה, בתחילת הסרט, כשהם יורדים בכבש המטוס בהגיעם לארץ. זו משפחה גדולה, עם הרבה ילדים בגילים שונים, מקטנים ועד גדולים. הם לבושים בגדים ישנים, מרופטים, בלויים. במציאות משפחות שעלו ארצה, מכל הגלויות, נהגו ללבוש, כיאה למעמד זה של עליה לארץ הקודש הנכספת, את מיטב מחלצותיהם. משפחת שבתי לבושה בלויים. לפיכך אנחנו מניחים שהם משפחה עניה, עניה מרודה. מה שהם נושאים איתם אך מוכיח זאת. אין להם ולו מזוודה אחת, והם נושאים עימם מעט צרורות עטופים וקשורים בשמיכות ובסדינים, כאילו יצאו עכשיו, באמצע המאה העשרים, ממצרים בימי הפרעונים. בנוסף לצרורות הם נושאים איתם עוד כמה חפצים, שהיה חשוב להם להביא עימם. האימא מחזיקה בידה האחת פרימוס (מתקן קטן, מעין כירה ניידת, ששימש במחצית הראשונה של המאה העשרים לבישול). הבת הגדולה נושאת על כתפה שטיח מגולגל. אחד מהבנים הגדולים אווז בידו כד חרס, לא ברור אם יש משהו בתוכו, בן אחר נושא לוח שש-בש מהודר. ילד אחר מחזיק בפיילה (גיגית) שטוחה ששימשה בימים ההם לכביסה, כשלא ברור אם היה עשויה מפח או מפלסטיק. מה שכן ברור הוא שמדובר אכן, כך הסרט מציג אותם, במשפחה ענייה ופרימיטיבית, שלוח השש-בש, השייך לאב אך נישא על ידי הבן, מורה לכאורה, כל צופה אז הבין זאת היטב, על תרבותה וערכיה הנחותים, הנחשלים.

ועוד דבר אחד, כאילו קטן, אבל מהותי, אנחנו רואים בירידה מן המטוס - כל בני ובנות, בעיקר הנשים, נושאים איתם צרורות וחפצים, לבד מהאבא, סאלח, שאינו נושא איתו כלום. שהרי ככה זה, כפי שקישון רואה ומראה בסרט, אצל הערבים, סליחה - המזרחים, האלו. הגבר אינו עושה כלום. הנשים והילדים עושים הכול בשבילו.

כשהם יורדים לקרקע, אבי המשפחה מברך, בעברית במבטא מזרחי, שבכוונת מכוון אינו מבטא מסוים ומאופיין, "שקיימנו והחיינו והגענו לזמן הזה", והמשפחה עונה אחריו "אמן". העובדה שיוצרי הסרט בחרו שלסאלח, המזרחי במודגש ובעליל, גם שם משפחה שאינו קיים במציאות, לא מזרחית ולא יהודית וגם לא אינדונזית, וגם שלא יהיה לו מבטא מזרחי ספציפי מאופיין, למשל מרוקאי או תימני או פרסי, וגם העובדה שבשום מקום הסרט לא נאמר, בהקפדה חמורה, מאיזו ארץ הגיעה לכאן משפחת שבתי. מעידה על כך שיוצרי

הסרט, האשכנזים בעליל, התכוונו שגיבור הסרט סאלח שתי יהיה דמות כל-מזרחית, דמות שמייצגת את כלל המזרחים העולים החדשים של התקופה ההיא, דהיינו, שהוא לא יהיה "המרוקאי" או "העירקי" או "הפרסי" או "ההודי", אלא ה"המזרחי".

ואם סאלח באמת מייצג את כלל המזרחים, הרי שמיד בפתיחת הסרט אומר לנו קישון ישר בפרצוף שהעלייה הגדולה בימים ההם מארצות ערב והאיסלאם, שנקראו אז בשם הכולל "עדות המזרח" ושהפכו בינתיים בלשוננו ל"מזרחים", הייתה מורכבת כולה, או לפחות רובה, מאנשים עניים נחשלים ופרימיטיביים, כמו ערבים, שכל תרבותם היא דת ושש-בש. באשר לעברית שבפיו של סאלח, הרי שבשלב זה, בנסיבות הללו של הנגיעה הראשונה באדמת ארץ הקודש, זה נראה סביר והגיוני שהאב יאמר ברכה דתית בעברית והמשפחה תענה ב"אמן". אבל בהמשך הסרט יתברר לנו שעברית, השפה הישראלית, דווקא היא, הפלא ופלא - ולא שפת אימם מארץ מוצאם, שכל הנראה הייתה ערבית - שפתה הבלעדית של משפחת שבתי, ושבה הם דוברים גם עם כל האחרים וגם בינם לבין עצמם.

לאחר הברכה מונה סאלח באצבעו את הנוכחים, ורק אחרי הספירה הוא נוכח לדעת שילדה אחת חסרה, והוא צועק "מזל!", ואז רואים שהילדה הקטנה מזל יורדת מן המטוס ישובה מחוייכת בתוך סל גדול במסוע המזוודות. כלומר, עד שהאב סאלח לא עשה ספירה ידנית, לא הוא ולא אף אחד אחר מהמשפחה, לא האימא ולא אף אחד מהבנים והבנות, לא חש בחסרונה של הבת והאחות מזל. והדעה הקדומה הנבזית והמרושעת העומדת בשורש "הבדיחה" כאן היא שהמזרחים (אז. היום כבר לא. כי הם נהיו יעני "מודרנים"), כמו הערבים (שבדעות הקדומות נשארו כאלה גם היום) וכמו החרדים (שהתווספו לדעות הקדומות הללו בשנים האחרונות) משריצים ילדים כמו זבובים, ואפילו לא יודעים כמה ילדים יש להם, ולא איך קוראים להם, ואפילו לא מכירים את כולם.

ואם עוד לא הבנתם, או פספסתם, את הבדיחה, כלומר – את עוצם הפרימיטיביות, אז עוד מעט בסרט זה יחזור ויודגש, כשנהג הטנדר האמור לקחת את משפחת שבתי למעברה שואל את סאלח "כמה ילדים יש לך?", סאלח עונה "הרבה... שש". ואז הנהג מצביע על הטופס שבידו ואומר "אבל פה רשום לי שבע", וסאלח מציץ בנייר ונזכר "אה, כן, שבע".

כך שעוד לפני שמשפחת שבתי עשתה צעד אחד על אדמת הקודש ובטרם חלפו שתי דקות של סרט, כבר העמיס קישון על הצופים מלוא הטנא, ערימות, צרורות, של דעות קדומות.

כריתת הלשון הערבית

ולמה ואיך זה אכן בכלל יכול להיות שסאלח ומשפחתו, העולים החדשים שזה עתה הגיעו ארצה, מהרגע בו הם דורכים על אדמת ישראל, כלומר מתחילת הסרט, הם כולם מדברים, גם עם כל האחרים וגם בינם לבין עצמם, מכאן ולאורך כל הסרט, עברית, ורק עברית, כאילו הם נולדו בארץ או נמצאים בה כבר שנים רבות. במציאות כמוכן שדבר כזה, בטח כשדובר במשפחה עניה ונחשלת כמו שהסרט מציג את משפחת שבתי, זה לא היה יכול לקרות או להיות. משפחה שכזאת לא הייתה יכולה לדעת, לבד אולי מכמה מילות תפילה, שום עברית, בטח לא על בוריה כפי שהם, לבד ממבטאם, שולטים בה. לכן, מבחינה זו, של שיקוף המציאות, הם היו צריכים לדבר בסרט, בכלל, ובפרט בינם לבין עצמם, בשפת ארץ מוצאם, שלרוב - אלא אם היה מדובר במשפחה שעלתה ממדינה מוסלמית לא ערבית, כמו אירן או טורקיה - הייתה ערבית, על עגותיה השונות, כפי שהיא מדוברת בארצות השונות.

אז למה הם מדברים עברית? או אולי בניסוח יותר מדויק – למה הם לא מדברים ערבית? ההסבר או התירוץ הנפוץ הוא מאחר שמדובר בסרט ישראלי המיועד לקהל דוברי עברית, הרי שהדבר, הדיבור בעברית, נעשה כדי להקל על הקהל לעכל את הסרט. אבל אם זה כך, זה אומר שכל הדמויות בסרט, גם עולים חדשים ממדינות לא "מזרחיות" או ששפת הדיבור בהן ערבית, כלומר ממדינות "אשכנזיות" למיניהן, גם הם כולם מדברים עברית, נכון?

אז זהו, שזה לא בדיוק כך בסרט. כבר במשרד הקליטה, או איך שלא קראו לזה אז, כשסאלח ניגש ישר לראש התור (והנה לכם עוד קדומה שחיה וקיימת מאז ועד היום – "הם לא עומדים בתור, הם נדחפים בכל מקום, חסרי תרבות, ברברים") הפקיד הוותיק מדבר שם ביידיש עם העולה החדש, האשכנזי, העומד מולו. ואז הוא אומר, ביידיש, לסאלח הנדחף שיילך לסוף התור. וכשסאלח אומר לו בתגובה, בעברית, "טעות, אדון", ומסמן לו שהוא לא מבין את מה שהפקיד אמר, כלומר שאינו מבין יידיש, הפקיד אומר לו בעברית "לך לסוף התור, לך". ואת זה, עברית, סאלח מבין וגם עונה, איך לא, בעברית "טוב, אני הולך", והולך אכן לסוף התור. ואז הוא שואל, בעברית כמוכן, את העומד אחרון בתור "אתה סוף התור?", והאיש עונה לו בשטף, אבל לא בעברית, אלא ברומנית דומני (גם אני מבין רק עברית). אז מתברר שלא כל העולים הוותיקים והחדשים בסרט מדברים עברית.

והנה חוצה עכשיו את התור, בין הרומני לסאלח, עולה חדש, אולי תייר, אמריקאי, והוא סופר את מזוודותיו, באנגלית, וכשהוא מגיע לעשר ואומר באנגלית "טן", סאלח עונה לו על זה בעברית "אני לא נותן". אבל האמריקאי לא מבין ועונה בשאלה "אקסקיז מי?", יעני "סליחה?", ועל כך עונה לו סאלח בקללה, בערבית "ינעל אבוק!" (שזה שיבוש של הקללה המקורית בערבית "ילען עבוק", אבל לא ניכנס כאן לדיון הזה, שגם אינו משנה). אז קודם כל, הנה לכם עוד דעה קדומה לאוסף ההולך ומתגבה – "אלה לא יודעים לדבר כמו בני-אדם. רק לקלל יודעים. אתה מדבר אליהם יפה, והם מקללים". אבל חשוב מזה – כך מתגלה לנו ששפת ארץ מוצאו הסודית של סאלח, השפה שבה הוא מקלל, היא ערבית. לא עברית, אלא ערבית. אז איך זה ולמה בסרט, חוץ מהקללות כמוכן, הוא מדבר ערבית?

ולבסוף, כשסאלח מגיע לראש התור, העומד לפניו ומדבר עם הפקיד, שגם הוא כמוכן עולה חדש, גם הוא מזרחי, כמו סאלח. שמו מסגיר את מוצאו - משה חבושה. והנה, הפלא ופלא. ממש דו"ה וי. גם "המזרחי" הזה, החבושה הזה, בדיוק כמו סאלח "המזרחי" שלנו, מדבר עם הפקיד בעברית. לא ביידיש, לא ברומנית, לא באנגלית ולא בערבית. בעברית.

ונניח באמת שכריתת הלשון הערבית מפי סאלח ובני משפחתו נעשתה על ידי יוצרי הסרט כדי להקל על הצופים הישראלים דוברי העברית להבין את המדובר והנעשה בסרט. נניח.

אבל מצד שני הרי שזורתם בתוך הסרט, לצורך האוטנטיות ההיסטורית כביכול, גם דוברי שפות אחרות מעברית, כמו יידיש, רומנית ואנגלית. אז למה לא נתת למשה חבושה, או למישהו אחר בסרט, למען אותה אותנטיות, לדבר גם קצת בערבית? כי כמו שיש בסרט קצת משפטים ביידיש, ברומנית ובאנגלית, ככה בדיוק אין בכל הסרט כולו ולו משפט אחד שאומר מישהו אחד, איזה עולה בודד מארץ ערבית כלשהי, והיו אז כמה כאלו, בערבית. אין בסרט הזה, שעשו אשכנזים על "מזרחים", שבאו רובם ככולם מארצות ערב, מילה אחת בערבית. זאת אומרת, חוץ מקללות. כי מה לעשות, והקללות בעברית הם בערבית. ומלמטה, בקטנה, צצה לה כאן עוד דעה קדומה המתווספת לערימה הגדולה – ערבית היא לא שפה שמדברים בה. יש בה רק קללות. אה, כן, קללות וצעקות – "אללה הוא אכבר" ו"איטבח אל יאהוד".

שנאת הערבים היא הסללה

מחיקת או שלילת הערביות מהיהודים יוצאי מדינות ערב, המהווים את עיקרם של אלו הקרויים כיום "מזרחים" – למרות שרובם באו דווקא מ"המגרב", כלומר מהמערב, מצפון-אפריקה – אינה מקרית או תמימה, וגם לא נעשתה כדי להקל על הצופים את הבנת הסרט. זו הייתה המדיניות, גם אם לכאורה הייתה במסגרת "שלילת הגלות" הציונית הכללית, של כל מערכות המשטר והשלטון הציוני האשכנזי, על כל פלגיו ומפלגותיו, בישראל, למן שנות החמישים, ולאורך כל שנות קיומה של המדינה, והיא נמשכת עד היום ועד בכלל.

והמדיניות הזו הצליחה, ובגדול. בני ובנות הדור "המזרחי" הנוכחי, נכדי וניני העולים ההם מארצות ערב – שכולם היו, כמובן, שלא כמו בסרט, דוברי ערבית – כמעט אינם יודעים מילה בערבית, לבד מהקללות שנטמעו בעברית, וגם כל אשכנזי מקלל בהן, וכמה פקודות שלמדו בצבא, הם והאשכנזים "אחיהם לנשק" לצעוק על פלסטינים במחסומים ובמעצרים. וכשמפגינים "מזרחים" זועמים צועקים בהפגנות "מוות לערבים!", הם למעשה זועקים, זה הסבטקסט של הזעקות הללו, "אנחנו לא ערבים! אנחנו יהודים! אנחנו ישראלים!". ערבי, כל דבר ערבי, אדם ערבי, שפה ערבית, מוסיקה ערבית, נתפסו בעיני האשכנזים השליטים וגם האזרחים של אז – והתפיסה הזאת לא השתנתה הרבה אצל האליטות, גם כשאלה התחלפו, במהלך השנים, ואף התפשטה בקרב האזרחים "המזרחים" – כדבר רע, נחות, נחשל ומזוהם, שיש להיפטר ממנו כמו מצרעת. והשנאה והתיעוב כמעט לכל דבר ערבי לא נבעו מכך ש"הערבי" היה "האויב", כפי שיש המציירים את התופעה הזאת היום, בדיעבד. כי בשנות החמישים והשישים, ומי שחי אז יודע זאת היטב, הערבים לא היו איום ולא נחשבו לכלום, אפילו לא לאויבים. הם היו אז בעינינו לא-כלום, אבק אדם, ובמקרה הגרוע יתושים טורדניים, או כפי שהגדיר בשנת 2013 את "הבעיה הפלסטינית" מי שהיה לימים ראש ממשלת ישראל, נפתלי בנט – "רסיס בישבן", קוץ בתחת. זה ותו לא.

כדי להפוך, בעיני "הישראלים" של אז, כלומר בעיני האשכנזים ובני ובנות האשכנזים, לבני-אדם ראויים, לישראלים, היה על היהודים-הערבים, בני ובנות "עדות המזרח" כפי שהם נקראו אז, להשיל מעל עצמם כל סממן ולו הקטן ביותר של ערביות, למן תרבות ומוסיקה ושפה ועד שרוך נעל. ולמרבה הצער, אולי גם מחוסר ברירה לנוכח הדיכוי הברוטאלי של ערביותם, היהודים יוצאי ארצות ערב והאיסלאם הפנימו את המסר ועשו כל שביכולתם כדי להיפטר מערביותם, ולא להיות, חלילה, אפילו דומים לערבים בשום צורה ואופן, וכך לזכות ולהתקבל על ידי "החברה הישראלית" האשכנזית כישראלים מלאים

וכחברים שווים לכל עניין ודבר. אבל למרות שעמדו היטב במשימה, והשילו מעצמם אכן כמעט כל סממן ערבי, שלא נדע, הם לא באמת הפכו, בעיני האליטות, ל"ישראלים", אלא רק ל"מזרחים", שגם הם, כידוע, נחותים קצת, אם כי לא כערבים, מ"הישראלים", כלומר האשכנזים, בני המערב הנאור, שהביא לנו את התרבות ואת הקידמה וגם קצת את השואה. כריתת הלשון הערבית של היהודים יוצאי ערב בסרט "סאלח שבת" היא, אפוא, רק חלק, חלקה של התרבות העברית, במדיניות שלילת הערביות של היהודים יוצאי ערב ומחיקתה. וכי למה, באמת, במציאות חיינו, דווקא המזרחים, שכל כך דומים וקרובים לערבים, בטח אז ואפילו היום, גם אחרי מלאכת מחיקת הערביות המוצלחת בידי המשטר - בחיצוניותם, בגינוניהם, במאכליהם, בתרבותם ועוד - שונאים כל כך, לפחות לכאורה, את הערבים? התשובה הכי מקובלת היא "כי הם גדלו עם הערבים והם יודעים מי הם". אבל קודם כל, רובם המוחלט של המזרחים היום לא גדלו עם ערבים, אולי גם לא ראו ערבי עד הצבא. שנית, היחסים בין הערבים ליהודים בארצות ערב והאיסלאם, לפחות עד הנכבה והקמת מדינת ישראל, בטח בהשוואה ליחסם של הנוצרים ליהודי אירופה, היו טובים למדי. אפילו חברת-הכנסת מהימין הקיצוני עידית סילמן, ששם משפחתה המקורי לוי והיא בת לעולי מרוקו, הטיחה במראיין שלה ב"הארץ", בבואה לדרוש מן החילוניים "להתחשב" ולקבל עליהם את הלכות החמץ בפסח, ש"אתה יודע שהערבים במרוקו היו מכסים את החמץ כשהיהודים עברו בדרך לבית הכנסת?" נו, איזה חראים הערבים האלו, הא?

עוד תשובה מקובלת היא ש"הערבים הם האויב", אומנם של כל הישראלים, אלא שאצל המזרחים החושים הקמאיים הבריאיים עדיין קיימים, שלא כמו אצל האשכנזים המנוונים, כך מסבירים זאת לרוב אשכנזים מן הימין, ולכן שנאתם לערבים עזה ונכונה ונכונה יותר.

אבל האמת היא, והגיע העת לומר אותה, ששנאת המזרחים בישראל את הערבים, במידה וזו אכן קיימת, היא תוצאה של הסללה. על פי וויקיפדיה, הוא "מושג רווח בסוציולוגיה וחינוך המתייחס למנגנונים חברתיים שונים היוצרים או מתווים מסלול ליחידים או קבוצות באופן שמאפשר או מונע ריבוד חברתי". ואכן, בימים ההם, ובמידה מסוימת עד היום, מערכת החינוך הסלילה את "המזרחים" לא רק לנגרות, מכונאות, תפירה וקלדנות, אלא גם למחיקת השפה הערבית, לשלילת הערביות של עצמם והפניית השנאה הזאת כלפי חוץ, כלפי הערבים הפלסטינים שחיים כאן איתנו. ולסרט "סאלח שבת", גם אם לא התכוון לכך, היה, ועדיין יש, תפקיד חשוב ביותר בהסללה הזאת.

לפיכך, אין זה מקרי כלל ועיקר, אלא זו תוצאה ברורה לחלוטין של הסללה, שהיחידות הצבאיות הייעודיות לדיכוי הפלסטינים בשטחים הכבושים, כמג"ב וכפיר, מורכבים כולם כמעט על טהרת בני ובנות השכבות התחתונות, הנמוכות ביותר של החברה הישראלית – בדואים, דרוזים, צ'רק'סים, יהודים בני עולים מאתיופיה ומהרפובליקות המוסלמיות של ברית-המועצות לשעבר, וגם מקומם של יהודים מזרחים (ר' אלאור אזריה), וכמובן נשים מזרחיות, רובם מן הפריפריות, לא נפקד. בשירותם "הבטחוני" הזה, כאדונים מדכאים של הערבים. כך מוכיחים כביכול המוסללים הללו, לעצמם ולחברה, ש"הם לא ערבים" נחשלים ונחותים, וראויים לפיכך להתקבל לשורות הישראליות. כמובן שמבחינת מערכת הביטחון ההסללה הזאת מייצרת לה, בקו ייצור מתמיד, את כל החיילים והחיילות הנדרשים לביצוע "העבודה המלוכלכת" השיגרתית הנדרשת של דיכוי והשפלת הפלסטינים, שבני ובנות שכבות גבוהות ולבנות יותר בחברה הישראלית מעדיפים שלא לקחת בה חלק כה ישיר.

מקצוע? עבודה? פרנסה? "אני יש לי לב חלש"

אבל נחזור לסרט. אחרי שחבושה, שעומד בתור לפני סאלח, מספר לפקיד שהוא סנדלר, שעבד במקצועו עשרים שנה, ומקבל פתק עם חותמת "לשיכון", מגיע גם תורו של סאלח. וכשהפקיד שואל אותו למקצועו, גם הוא אומר שהוא סנדלר, לכאורה כדי לקבל גם הוא פתק "לשיכון", כמו חבושה. ואז הפקיד ממשיך ושואל "כמה זמן עבדת בתור סנדלר?", וסאלח משיב "עוד לא עבדתי". "עוד לא עבדת?!", תוהה הפקיד. "אף פעם", מצהיר סאלח. אז "איך סנדלר? למה סנדלר? מה פתאום סנדלר?", מתפלא הפקיד וסאלח משיב "זה מקצוע יפה". לפיכך שואל הפקיד "ואתה רוצה לעבוד בארץ בסנדלרות?" וסאלח, שלכאורה היה צריך להמשיך בשקר הסנדלרות, שהרי הוא צריך לפרנס את משפחתו ולהאכיל את שבעת ילדיו, דווקא אומר ש"לא, אני לא יכול. אני יש לי לב חלש. אני יכול לעשות רק עבודה קלה". והפקיד שלא מבין, או אולי מנסה לעזור לסאלח בבחירה שעשה, אומר לו "אבל סנדלרות זה עבודה קלה". אבל סאלח מתחמק גם מזה, הוא לא רוצה לעבוד ואומר "לא בשבילי. אני אין לי ניסיון בזה", מחתים לעצמו את הפתק "לשיכון" והולך לו.

והנה מתברר לנו, הצופים בסרט, מה שממילא אנחנו לכאורה כבר "יודעים" ממה ששמענו בבית, ש"עדות המזרח" האלו, כפי שקראו להם אז באופן רשמי - כי בפועל, מאחורי גבם, קראנו להם בשם הגנאי "הפרענקים" – הם עצלנים, בטלנים, זה בגנים או בתרבות שלהם, שלא רוצים לעבוד, אלא רק לקבל, לסחוט, כספים מהמדינה בתואנות שווא שהם חולים, נכים, שיש להם לב חלש, ומיני שקרים כאלו. עובדה, זה בדיוק מה שסאלח עושה בסרט. ונתחים מדממים מהדעה הקדומה הזאת ממשיכים להתקיים ולפרוץ מדי פעם עד היום הזה.

אבל רגע, בסרט, לא בחיים, בחוץ לארץ, בתוניס או במצרים או מאיפה שלא עלו ארצה, גם שם סאלח לא עבד אף פעם בשום דבר? הוא לא פירנס את משפחתו הענפה בעשרים השנים לפני שהוא הגיע לכאן? הם הרי לא מתו ברעב. אז ממה הם חיו עד היום? מקיצבאות? מקבצנות? הרי זה לא יכול להיות, נכון? ברור שהוא עבד במשהו. טוב, אז הוא לא יכול היה להיות, כפי שהוא מוצג בסרט, מרצה באוניברסיטה או פקיד בממשלה. אבל ממשוה הוא התפרנס. במשהו הוא עבד. אולי היה לו דוכן תבלינים או עגלת תה? אולי הוא היה מסגר? שרברב? חשמלאי? מנקה רחובות? במשהו הוא עבד. היה לו איזשהו מקצוע. אז למה בארץ "פתאום" אין לו מקצוע והוא לא רוצה לעבוד ולפרנס את משפחתו?

זה לא פתאום, אומר לנו הסרט, זה ככה זה, כאלו הם, הסאלח-שבתים, המזרחים, האלו. זה לא שפתאום הם נהיו ככה. זה בגנים שלהם, זאת התרבות שלהם, הם מביאים את זה "מהבית". עוד באירופה, זאת אומרת באפריקה ובאסיה, מאיפה שהם באו, הם היו כאלה.

כי גם אם נניח שאכן היו בין העולים החדשים מארצות ערב אז, כמו שיש בקרב כל מגזר, כמה עצלנים ובטלנים, שלא לומר טפילים, בנוסח "סאלח שבת" המדומיין הזה, הרי ברור לגמרי, והיום גם ידוע לגמרי, שמרבית העולים המזרחים החדשים אז היו בעלי-מקצועות, גם של צווארון כחול וגם של צווארון לבן, ובעלי חנויות ועסקים. ויוצר הסרט אפרים קישון, שכשעלה ארצה גר גם הוא במעברה, ידע או לפחות צריך היה לדעת זאת היטב. אבל כשבא להציג את הגיבור "המזרחי" המייצג בסרט שלו בחר דווקא באחד מן הטפילים.

יש מזרחים בקהל?

הטנדר לוקח אותם למעברה. הם חולפים על פני בית-הקפה שממנו בוקעים צלילי מה של מוסיקה ערבית. זה המקום היחיד בסרט שבו קיים קמצוץ תרבות ערבית. כשהם מגיעים לצריף שיועד להם, כל בני המשפחה מתגייסים לנקות ולארגן את ביתם החדש, לבד מסאלח, שלא נוטל חלק במלאכות האלו, בעצם בשום מלאכה. וכל מה שהוא עושה עכשיו זה - וכאן זה נקבע כמעט לנצח - לשחק שש-בש עם השכן האשכנזי החדש, גולדשטיין או בפי סאלח גולדנשטיין, שכמובן אינו בקי במשחק, ולנצח אותו ולהרוויח כמה חצאי לירות. לאחר מכן סאלח עומד בתור ללשכת העבודה, ללקט אולי קצת פרנסה. איתו בתור עומדים גם בנו ובתו הבוגרים, שמעון וחפזיה. אבל סאלח בכלל לא רוצה ללכת לעבוד. הוא רוצה, מנסה, לברוח משם, לבטלה, לשש-בש, אבל הילדים מחזיקים בו, דוחפים אותו להתקדם בתור, ממש מכריחים אותו, מסכן, ללכת לעבוד. וגם הוא כמו כולם, גם הילדים, ואפילו אשכנזי אחד, קלמן בינשטוק, שטוען שמקצועו "פקיד בכיר" כולם נשלחים לעבוד בייעור.

בעבודות הייעור, הם נדרשים לחפור בורות ולטעת בהם שתילים. אבל סאלח, לא בטעות וכמובן לא מטימטום, אלא מתוך כוונה ברורה, עושה הכול כדי לא לעבוד, לא חופר, לא שותל, בעצם עושה הכול כדי שיזרקו אותו משם, מהעבודה שהוא לא עושה. לבסוף הוא מנצל את מעמד החלפת שלטי ההנצחה, סצנה שכבר הוזכרה ואף שובחה כאן, וכאילו במחאה על כך עוקר סאלח את כל השתילים שכבר ניטעו, לא על ידו, על ידי עובדים אחרים, עד שהוא מעורר עליו את חמתו של נציג השלטון הממונה שצועק עליו "אתה מפוטר!". ועל כך מגיב סאלח בצהלה קורא "ברוך השם" ומסתלק משם בריצה עולזת, משאיר את מלאכת פרנסתו שלו ופרנסת משפחתו בידי שני ילדיו שנשארים לעבוד שם.

רגע, יש מזרחים בקהל? בין קוראי הספר, אני מתכוון. כי, באמת, ככה אתם זוכרים את אבא שלכם, את סבא שלכם, את סבא-רבא שלכם? כגבר, אדם, עצלן, בטלן, המתחמק מכל עבודה, שלא שם זין על פרנסת משפחתו ובכלל לא אכפת לו אם ילדיו ירעבו ללחם? או שאולי, גם אם אתם לא זוכרים, זה דווקא היה לגמרי ההיפך? שאבותיכם, הגברים אבות משפחות העולים החדשים בשנות החמישים מארצות ערב והאיסלאם, וכמובן גם

האימהות, עשו כל שביכולתם, עבדו בכל עבודה שרק יכלו להשיג, חרפו נפשם והקריבו את כול כולם כדי לפרנס את משפחותיהם ולהביא פת-לחם וגם דיור וחינוך טובים יותר לילדיהם, להוריהם או להורי-הוריהם? ואם נמנע מהם הדבר, זה לא כי הם הביאו זאת על עצמם ומשפחתם בשל עצלנותם ובטלנותם ותרבותם הקלוקלת, כפי שזה מתואר בסרט, אלא בגלל הקושי האמיתי שלהם להסתגל לחיים בארץ חדשה, ובגלל המצב הכלכלי הקשה ששרר אז בארץ, וגם בגלל שהדבר נמנע מהם בשל גזענות, אטימות ורישעות השלטון. ואם כך, נשאלת השאלה למה אתם, "המזרחים" - לאו דווקא אתם, הקוראים, באופן אישי, אלא "המזרחים" באופן מכליל - כל כך אוהבים את הסרט הזה, שמבזה ומעליב בצורה כה בוטה ונוראה אתכם עצמכם ואת אבותיכם ואימותיכם ואת זכר הסבים והסבתות שלכם? למה? כי הסרט גורם לכם לחוש שאתם כבר לא פרימיטיבים נחשלים חצי ערבים כמוהם? שאתם כבר ישראלים מודרניים מתקדמים, משכילים ותרבותיים וכל זה? מה הסיפור פה?

לידתה של אגדת "הש-בש והערק" הבלתי-נגמרת

גשם. המעברה מוצפת. לילה. סאלח בכורסא שלו מביט מעלה בתקרה הדולפת. הילדים ישנים על מזרנים. אשתו של סאלח, את'לוגה, מנדנדת בעריסה מאולתרת את התינוקת החדשה. סאלח אומר לה שהוא רוצה שחבובה תהיה בערב בבית. אבל את'לוגה כועסת. "זה בית זה? לא עושה כל היום שום דבר, רק יושב בפוֹטל (כורסה) שלו כמו מלך, ואומר בית אומר". סאלח משתיק אותה, כיאה, לדעת קישון לפחות, למסורת הפטריארכלית המזרחית, "אישה, אל תתחילי איתי, תני חלב לפוֹלָה (התינוקת, הקרויה בשם אשתו של בן-גוריון) שלך ותשתקי, הא?" אבל האישה לא שותקת. "ש-בש, ש-בש, ש-בש, כל היום ש-בש", היא מטיחה בו ומוסיפה "הקטנים מתגלגלים בליכלוך, הגדולים מסתובבים כמו פושעים". אבל סאלח לא לוקח שום אחריות. "אני אשם, אני?" הוא שואל. אבל היא ממשיכה, "אולי הממשלה עשתה לי את הילדים?", ואומרת לו "תלך לעבוד, שיהיה לנו (כסף) לבית". אבל סאלח ממשיך בשלו, "מה לעשות? מה לעשות? אמרו יתנו שיכון, לא נותנים, מה לעשות? מה לעשות?". לצריף נכנסת הבת הגדולה, חבובה, רטובה מהגשם. סאלח קם וצועק עליה, "איפה הכסף?". חבובה שואלת, "איזה כסף?", וסאלח מתכעס, "הכסף שקיבלת ביעור, מהר". האימא אומרת בכאב לחבובה, "לקח גם משמעון כל מה שהרוויח. הולך לשתות בבית קפה", ואז צועקת על בעלה, אבי ילדיה, "שיכור! שיכור!". אבל סאלח בשלו, פוקד על חבובה, "תני את הכסף". אין לה ברירה והיא נותנת לו. ואז הוא יוצא מהצריף. בחוץ גשם זלעפות. סאלח נופל בבוץ, ואז פונה כלפי שמיא ונושא תפילה, בקשה, לאלוהים - "ריבוננו של עולם, ריבוננו של עולם, מדבר אליך סאלח שבתי, אתה שהוצאת את אבותינו מארץ מצרים, תסתכל עלי, איך אני נראה, איך? באמת, האישה צודקת, אין עבודה, אין שום דבר, אין. רק ש-בש, כל היום ש-בש, ריבוננו של עולם, תעשה משהו, תעזור לי, תעזור לי!". ואז, לפתע ברק משמיים מאיר את קיר אחד הפחונים, ועליו מופיעה מודעה על הבחירות הקרובות לכנסת. אלוהים כאילו נענה לתפילתו של סאלח, ושולח לו את הבחירות להצילו.

זהו רגע חשוב בסרט. כי הפעם את אשמת העצלנות והבטלנות לא הסרט, כלומר הכותב האשכנזי קישון, מטיח בסאלח, אלא לכאורה (כי גם את דבריה כתב קישון) אשתו שלו, בשר מבשרו. וזה כמובן, אומר, כתחבולה ספרותית, שזו אכן "האמת". סאלח הוא עצלן, בטלן, שאינו עושה כלום כדי להוציא את משפחתו מהבוץ שבו היא נתונה, ותחת לקחת אחריות ולעשות משהו, הוא מאשים את הממשלה במצבו. כמובן, שהדעה הקדומה הזאת -

על פיה העולים המזרחים, להבדיל מאלו האשכנזים, אינם עושים שום דבר כדי לשפר את מצבם, ורק מאשימים בכול את הממשלה - שמופיעה כאן, אולי, ביצירת תרבות ישראלית, לראשונה, עוד תלך איתנו דרך ארוכה, ודומה שעד היום היא חיה ונושמת ובוועטת בביצים. ולא רק זה. לא רק ש"המזרחי" אינו עובד ואינו מפרנס ואינו עושה כלום כדי לשפר את מצב משפחתו, אלא שהוא אף גוזל מילדיו את הכסף שהם משתכרים כדי מה? להשתכר. ולבסוף, גם כשהוא מכיר לכאורה במצב ואף באחריותו למצב, הדבר אינו גורם לו לשנות את דרכיו ולקחת את גורלו וגורל משפחתו בידו, אלא לפנות לעזרה משמיים. הו, אלוהים.

הנה כך, כאן, נולדה אגדת "השש-בש והערק" של אבי המשפחה המזרחי העצלן והבטלן, שתמשיך אחר-כך לככב שנים רבות גם בסרטי הבורקס (לרוב בגילומו של אריה אליאס), בנוי-ממשיכים הקולנועיים של "סאלח שבתי". ועד כדי כך היא נתקבעה, שהיא חוזרת ומופיעה גם בסרט "המשגיחים" מ-2012 של הבמאי מני יעיש, בן הדור השני או השלישי למהגרים המזרחיים, כמעט חמישים שנה אחרי "סאלח שבתי", וכאילו כלום לא השתנה.

זה לא קרה כאן. ככה הם באו משם

הגירה, נגלוש קצת למישורי הסוציולוגיה, כל הגירה שהיא, לאו דווקא לישראל, היא מן המהלכים הקשים בחיים, המלווה בדרך כלל, כמעט בדרך הטבע או בהכרח, במשבר קשה מאוד, מסרס ומהרס, של "הדור הישן" של ההורים המהגרים, ובעיקר של הגברים, אבות המשפחות. הסיבה לכך היא די ברורה, וכמעט שאין להימנע ממנה. כל המהגרים בורחים מארצות מולדתם, בגלל אימי מלחמה, רעב ורדיפות, אל מדינות שיאפשרו להם ובעיקר לבניהם ובנותיהם עתיד של חיים טובים יותר, בכל המובנים. לפיכך, מעצם ההגדרה של הגירה, המהגרים מגיעים מחברות מסורתיות, שמרניות, עניות מאוד, בלתי מפותחות, עם משטרים מדכאים ומושחתים אל מדינות עשירות יותר, משכילות יותר ומתקדמות יותר. שהרי זו טבעה של הגירה. אחרת לא היו בה לא טעם ולא תקווה. לכן נקלעים בני ובנות "הדור הישן", הדור הראשון, דור ההורים של המהגרים, לקשיים לאין ספור, בכל תחום. הרבה פעמים הם אינם יכולים עוד לעבוד במקצוע שעבדו בו בארץ הישנה, בין אם במדינה החדשה אין דרישה למקצוע הזה, או שיש צורך דווקא בעובדים בתחומים אחרים. הרבה פעמים רמת הידע וההשכלה שלהם אינה מאפשרת להם למצוא עבודה אלא בתחתית הסולם, ולכן גם הפרנסה אינה מצויה, והם צריכים, הרבה פעמים, לעבוד יום וליל, פשוטו כמשמעו, בכמה עבודות, כדי להאכיל את ילדיהם, ובטח כדי לספק להם חינוך הולם. בשל

עוניים גם דיור בתנאים אנושיים, בטח בתחילת הדרך, אינו מתאפשר להם, והם מתגוררים בצפיפות בשכונות עוני בשולי הערים. ועוד כהנה וכהנה, כולנו מכירים את זה, אם לא מהחיים, אז מהסרטים. ובתוך כל אלו הנפגע העיקרי הוא אב המשפחה, שבדרך כלל, בחברות הפטריארכליות המסורתיות שמהן מגיעים המהגרים, אבי המשפחה הוא מעין מלך משפחתי מכובד, נערץ וסמכותי. והנה פה, בארץ החדשה, הוא הופך פתאום לסמרטוט, שמתקשה או אינו יכול למצוא דיור הולם למשפחתו ולהאכיל את ילדיו, ומאבד את כבודו ואת סמכותו כלפיהם, מה גם שלרוב, וגם זה חלק מהתהליך הטבעי והבלתי-נמנע, דווקא אלו, בגלל גילם הצעיר ובגלל שהם כבר מתחנכים בארץ החדשה ושולטים, בטח יותר מן ההורים, בשפתה, בגינוניה, בתרבותה ובחוקיה, משתלבים טוב הרבה יותר מהוריהם בחברה ומוצאים עבודות ופרנסות טובות מהוריהם, והרבה פעמים גם הופכים, במקום האב, למפרנסי המשפחה, ולכן, ולא רק בגלל זה, גם לסמכות שמחליפה את האב.

במקרים רבים מאוד, התהליך הכמעט הכרחי, אך המשפיל והכואב הזה של ריסוק דמות האב הסמכותי של פעם, מביא לא מעט מן הגברים הללו להתמוטטות נפשית, לקריסה גופנית, לכל מיני תחלואות, להידרדרות לאלכוהוליזם ולסמים, ואף למוות מוקדם. וכמובן שגם בקרב משפחות המהגרים מארצות ערב לישראל בימים ההם היו תופעות רבות כאלו.

אלא שלא כך הוא הדבר בסרט "סאלח שבתי" המספר, או לפחות כך הוא נתפס אצל רבים מהצופים בו, באופן מייצג, כאילו דוקומנטרי, את מה שאירע אז עם "המזרחים" האלו. כי סאלח שבתי, הגיבור המייצג לכאורה בסרט את כלל המזרחים, אינו עובר כלל ועיקר שום משבר הגירה כזה או דומה לו. הוא לא מידרדר לשש-בש וערק בגלל שהוא לא מצליח למצוא עבודה ולפרנס את משפחתו. ההיפך. הוא לא מצליח לפרנס את משפחתו בגלל שהוא עצלן ובטלן ומתחמק מכל עבודה, ושולח את ילדיו לעבוד במקומו, ואת המעט שהם משתכרים הוא גוזל מפי ילדיו, כדי להשתכר, לא בגלל שום משבר, אלא בגלל שהוא כזה.

בגלל שככה, ככה מתאר זאת הסרט, ככה הוא בא לפה משם. הוא היה כזה עוד באפריקה. את הדעה הקדומות הבאמת נוראות הללו, המבזות והמשמיצות עדות שלמות בישראל, את הטומאה הזאת, שנשתרשה בשיח התרבותי, החברתי והפוליטי בישראל ולא נעקרה משם עד היום, לא המציא קישון. הוא רק היה אחד מרבים, האשכנזים השליטים, שהיו נגועים בה, ובסרט הזה הוא הפיץ את אותן, בהצלחה גדולה ועצומה, לאנשים רבים ולשנים רבות. אני מביא כאן, אפוא, במלואו מאמר שכתבתי על כך ב"הארץ" ב-26 לפברואר 2014 –

אותו פיגור, אותו ערק

"הארץ" פירסם בשבוע שעבר, 55 שנים אחרי, דברים שאמרו מנהיגי המדינה, רובם ככולם אשכנזים להפליא, על מי שנקראו אז "עדות המזרח", כשהכוונה היא לעולים מצפון אפריקה, בעקבות מה שנקרא אז "מאורעות" (האשכנזים הרי יוצאים למחאות והפגנות, ואילו הערבים והמזרחים למהומות ומאורעות) ואדי סאליב".

ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן גוריון הסביר, ש"גנב, רועה זונות או רוצח אשכנזי לא יצליח לעורר אהדת העדה האשכנזית... אבל בקרב עדה פרימיטיבית, דבר זה ייתכן". שר האוצר ולימים ראש הממשלה, לוי אשכול, ידע לומר ש"יש אנשים שאת השכר אינם מוציאים וחוסכים ממנו. חלק לא קטן הם מוציאים על ערק". שר הפיתוח, מרדכי בנטוב, הסוציאליסט מקיבוץ משמר העמק, הכריז כי "אלה הם אלמנטים שלא חושבים הרבה על מה שהם עושים". ואילו בכור שטרית, שר המשטרה המזרחי, ממש נחרד, יען כי "זה מתחיל להשפיע על החוצפה של הערבים... הם מתחילים לראות בזה דוגמה רעה".

לכאורה אמירות מן הסוג הזה פסו זה כבר מן העולם, ואף פוליטיקאי ישראלי, אלא אם הוא מטומטם מוחלט (ויש כמובן לא מעט כאלה), לא יעז לומר עכשיו דברים כאלה או דומים לאלה. אך האומנם נעלמו מהנוף הישראלי לא רק אמירות מעין אלו, אלא גם הדעות הללו?

התשובה היא לא, הן בכלל לא נעלמו. להיפך. הדעות הגזעניות הללו הופנמו היטב, לא רק בקרב יוצא אשכנז, אלא בכל רחבי "עדות המזרח", והן נמצאות, באופן חד וברור, בכל מרחביה והשתקפויותיה של המציאות הישראלית, כמו למשל בקולנוע הישראלי לדורותיו.

דוגמה מובהקת ובולטת להפליא היא, למשל, האהבה המורעפת, הן ממי שקרויים "הציבור הרחב" והן משורות האליטות התקשורתיות והאקדמיות, על "סרטי הבורקס" למיניהם ("סאלח שבתי", "צ'רלי וחצי", "אלכס חולה אהבה" ושכמותם), שכולם מציגים את המזרחים בדיוק כמו שהתייחסו אליהם מנהיגי האומה ההם - מבזבי שכרם על ערק (סאלח שבתי, אבא של צ'רלי), חמומי וחסרי מוח, אלימים, עבריינים, פרימיטיבים וכולי.

וכשהוצגו ב-1992 ב"החיים על פי אגפא" של אסי דיין "הפרענקים" כחבורת עבריינים נלעגים, מטומטמים ואלימים, הכתירה התקשורת את הסרט הגזעני האנטי-מזרחי הזה כ"קולנוע בוגר ואמיץ". וכשיצא לאור ב-1994 סרטה של חנה אזולאי-הספרי "שחור", שנתפש על ידי התקשורת כסוג של ביקורת מזרחית עצמית, נכתב בעיתונים ש"פנינה (המפגרת) אחותה של חלי, גיבורת הסרט מייצגת את התרבות המרוקאית המפגרת, ובתה המפגרת של חלי מייצגת את חוסר יכולתה להימלט מהפיגור המשתק הזה".

סרט הניאו-בורקס "סוף העולם שמאלה" של אבי נשר מ-2004, שמציג את המרוקאים כמטומטמים אלימים חמומי-מוח, שאינם מסוגלים לשלוט ביצורם, ושמצדיק את "זריקתם למדבר" בשנות השישים והחמישים כתהליך. תרבות הכרחי, זכה להצלחה גורפת, ומיליוני ישראלים, מזרחים ואשכנזים כאחד, צפו בו לא רק בלי לצפצף, אלא בהנאה שוקקת.

והנה אך לפני שנה ומחצה, בסרט "המשגיחים", שנעשה בידי יוצר מזרחי (מני יעיש שבים ומוצגים המזרחים כפרימיטיבים אלימים משחקי שש-בש ושותי ערק, בדיוק כמו שאמרו עליהם מנהיגי האומה בשנות החמישים ובדיוק כפי שעשה סבם הקולנועי סאלח שבתי לפני חמישים שנה.

עד כאן המאמר ב"הארץ", ובחזרה לסרט –

מישהו צריך לעבוד, לא? כן, אבל מי?

אחרי "ההצלחה" בבחירות, בהם קיבל סאלח הבטחות מכל המפלגות, והצביע עבור כולם במעטפה אחת ונפסל, הוא לוקח את משפחתו לבקר בשיכון שכביכול הובטח לו ושאליו, כך הוא חושב, בתמימותו כאילו, משפחתו תעבור בקרוב. מרוב התרגשות מהמעמד סאלח מורה לכל בני המשפחה לחלוץ נעליהם לפני הכניסה לביקור בדירה (כמנהג המוסלמים, נעיר כאן, לפני כניסתם למסגד). הם נכנסים פנימה ושם הם כולם מתפעלים ונפעמים מברז שיוצאים ממנו מים, מתריס זו שעושה אור וצל וממתג שמדליק ומכבה את החשמל. אלא שהחלום מתנפץ כשבא השומר ומגרש אותם. סאלח כועס והולך למשרד-השיכון, דורש שיממשו את ההבטחות שניתנו לו, אבל אז אומרים לו שכדי להיכנס לשיכון, או כדי למלא את טופסי הכניסה לשיכון, זה לא משנה, צריך לשלם אלף לירות. ואין לו הכסף הזה.

מה, במדינה שהם באו ממנה, ולא חשוב איזו היא, לא היה ואף אחד מהם לא ראה ברז? בבית, בשדה או ברחוב, וכי מה ההבדל? ברז זה ברז. ומה, לא היה שם חשמל, בשום מקום? הם לא נתקלו בחיים שלהם במתג שמדליק ומכבה חשמל? הם הרי הגיעו לארץ במטוס, לא בשחייה. אז אפילו בשדה התעופה לא היו ברז וחשמל ומתג חשמל? נו, באמת. בלילה, בצריף, כולם ישנים. אבל הבן מרדכי, שמבין שאם אביו אינו עובד הם לא יצליחו להגיע לכסף הנדרש לשיכון, מציע, שואל, "אולי אני אחפש איזו עבודה?". אבל סאלח משיב לו "לא, אתה צעיר, יא מרדכי, אתה צריך עוד ללמוד". אבל אז הבן אומר לאביו במעין טרזניה, "מישהו צריך לעבוד, לא?" למחרת סאלח אכן הולך סוף סוף לעבוד, בקיבוץ. אבל גם את יום העבודה הזה הוא מסיים, כרגיל, בכך שהוא לא מבצע אותה כנדרש ממנו, וברור שהקיבוץ לא ישכור אותו שוב לשום עבודה.

סטיגמות לנצח

אבל לא אלמן ישראל. במקום לעבוד, יש לסאלח רעיון אחר. גולדנשטיין מראה לו בעיתון מודעה שמפרסמת משפחה שאבדה לה כלבה בשם פוצי ומחפשת אותו. אז הוא מחליט לגנוב את הכלב שהוא ראה בקיבוץ, ולהביא אותו למשפחה הזאת בתור פוצי שלה שאבד. הרעיון הנכלולי הזה הוא מטומטם להחריד. מה, אנשים שמחפשים כלב אהוב שאבד להם, יקבלו כל כלב אחר שתביא להם? למה? בגלל שהם אשכנזים? כמה אידיוט צריך להיות כדי לחשוב שזה מה שיקרה, ועוד להוציא את הרעיון הכל כך מטומטם הזה אל הפועל? בוויקיפדיה, בערך על סאלח שבתי, כתוב ש"סאלח הוא אדם ישר ותמים מטבעו". ככה. באמת?! בן אדם שגונב כלב ומביא אותו לאנשים שכלבם, שאין לו שום קשר לכלב הגנוב, אבד להם, הוא "איש תם וישר" מטבעו או שלא מטבעו? לא. הוא גנב ורמאי מטומטם.

ואם כבר הסרט הולך על גזענות, אז שיהיה קומפלט, ושהזוג שאיבד את הכלב הם כמובן שני אשכנזים, עשירים, עם משרתת (דומני שהיו אז בכל הארץ אולי שתיים-שלוש משפחות עם משרתות), כשהגבר הוא קצת מין הומואי כזה (אז זו הייתה קללה נוראית) והאישה כולה צבועה ומתחסדת, וכבר השם של הכלבה שלהם, פוצי, מראה לנו מי הם ומה הם, פוֹצִים. וכמובן, איך אפשר בלי, אין להם ילדים, אבל יש להם כלב. סטיגמה גזענית שדבקה מאז כאות-קין במצחם של כל האשכנזים באשר הם, והאמירה "ברור, יש להם שני ילדים וכלב, אשכנזים", ממשיכה להיאמר ולהישמע כל יום עד היום.

וכמנהגם של תמימים וישרים מטבעם סאלח מתגנב עם הילדים הקטנים שלו לקיבוץ לגנוב להם את הכלב ירמיהו. הוא מביא את הכלב לביתם של תיאודור קורץ ואשתו. ירמיהו הוא כלב זכר, גדול ושחור, ואילו פוצי האבודה, רואים בתמונה בביתם, היא כלבת פודל לבנה. אבל כשהקורצים מסרבים לקבל מסאלח את ירמיהו כפוצי תמורת 70 לירות, ואומרים שזו לא פוצי, סאלח שואל את האישה "איך את יודעת?". והיא עונה לו "הוא גדול פי שלושה, הוא לא כלבה והוא כמעט שחור". וסאלח אומר "שחור, הא?" והאישה אומרת "אתה לא רואה?". ואז פוצח פתאום סאלח במונולוג סאטירי לכאורה, על קיפוח ואפליה. "ככה זה תמיד. שחור לא טוב, אבל אם היה לבן, היה בסדר". ומצד האשכנזים כבר ממהרים ומתנצלים, כמו שימשיכו לעשות עד שנים רבות, "זה לא בגלל זה, באמת", וסאלח אומר, בלעג מר "אני יודע. לא הכלב, רק הצבע קובע".

לכאורה, בניתוק מן ההקשר, הדברים על זה ששחור זה לא טוב ולבן זה טוב, הם אמירה סאטירית נכונה, נוקבת וחובקת עולם. אבל, בכל זאת, ההקשר כאן, בסרט, יוצר למעשה אמירה אחרת לגמרי, אפילו הפוכה מזו. שהרי ברור כאן, ובמקרה הזה זה ללא שום צל של ספק, שדברי האישה, גם או אפילו אם היא אשכנזיה, על זה שהכלב שסאלח הביא הוא כמעט שחור בעוד שהכלבה שאבדה להם היא לבנה, היא פשוטה ותמימה לגמרי, ואין לה שום קשר, אפילו לא פרומיל של קשר, לכך שסאלח הוא שחור או כמעט שחור. אבל סאלח, למרות זאת, רק לשמע המילה או הצבע שחור, פוצח במונולוג, שכתב קישון כמובן, המכוון להישמע ולהשתמע כיציאת חוצץ אמיצה ותקיפה נגד אפליה וקיפוח על רקע גזעי ועדתי. אלה שבדיוק ההיפך הוא הנכון. זה לו אמירה נגד אפליה, כי היא נאמרת בתגובה לא לאפליה ולא לגזענות, אלא סתם בגלל שמישהו אמר שחור או מרוקן. במובן הזה האמירה הזו של קישון וסאלח היא הנאום הקורבני כנראה הראשון, ואולי גם המכונן, על אפליה וקיפוח, בלי שום סיבה לכאורה. וגם זו סטיגמה, כמו סטיגמת הכלבים שמגדלים האשכנזים במקום ילדים, שהודבקה כאן אז ומאז על המזרחים, שכל הזמן בוכים "אפליה, אפליה" למרות שחלפו כבר עשרות שנים מאז האפליה, ולכאורה היא כבר לא קיימת וזהו. ויש כמובן, עוד סטיגמה, דעה קדומה, דו-צדדית, גם לגבי המזרחים וגם לגבי האשכנזים, שנקבעה והתקבעה בסרט הזה, ונשארה על מכונה, ולא רק שלא נעלמה מאז או התרככה, אלא אפילו נתחזקה ונתקבעה מאז בשיח ובתרבות הישראלים, כמעט כמוסכמה גמורה.

כשבת-שבע הקיבוצניקית רוצה לשבח את סאלח בפניו של בנו, שמעון, אהובה, כל מה שהיא מצליחה למצוא לומר עליו זה שסאלח הוא "אדם עם רגשות", וכשהיא מחפשת עוד משהו טוב לומר עליו היא לא מוצאת, וחוזרת ואומר שוב "ורגשות". כמובן שגם את זה קישון כתב, ובכך קיבע את הסטיגמה שהפכה כבר מאז ממש למוסכמה, ושמופיעה בעצם לאורך הסרט כולו, שלפיה המזרחים פועלים יותר מרגש מאשר משכל, והאשכנזים פועלים יותר משכל ופחות מרגש, או בניסוח אחר - שמזרחי זה חום ורגש ואשכנזי זה קור ושכל. ויש את זה, כמובן, ואתם כולכם ודאי מכירים, בעוד מיני דוגמאות וגירסאות.

המוסכמה הסטיגמטית הגזענית, כלפי שני הצדדים, הזאת היא היום חלק אינטגרלי לגמרי, שהוטמע לחלוטין בתרבות, בהומור, ובשיח הישראלי בכלל, כאילו במעמד הר סיני משה רבנו, שנתן לעם ישראל את עשרת הדיברות ואת התורה, חילק באותה הזדמנות חגיגית וקדושה גם את השכל לאשכנזים ואת הרגש למזרחים. וככה זה. תורה מסיני. לא פחות.

אחד המופעים הנלווים והמגוחכים למוסכמה הזאת, שכמובן לא זכה אפילו להרמת גבה, היה במערכת הבחירות של 2012, כשאחת ממודעות התעמולה של מפלגת "התנועה" אז, בראשות ציפי לבני ועמיר פרץ, הייתה עם שתי תמונות שלהם, כשליד תמונתה של לבני, האשכנזיה, נכתב בגדול "הראש המדיני" וליד תמונתו של פרץ, המזרחי, "הלב החברתי".

ולשם גיוון, הנה לנו גם שנאת-נשים

באסיפת הקיבוץ, פעמיים בסרט, מוצגים הקיבוצניקים, אשכנזים ותיקים וצברים, ככאלו שהמתרחש באסיפה והדיונים בה, העוסקים באורחות חייהם שלהם, אינם מעניינים אותם כלל ועיקר. כולם מפטטים, הנשים סורגות, הגברים משחקים שחמט, והם מצביעים כמו אוטומטים, כולם אותו דבר, מבלי שיש להם מושג על מה הדיון ועל מה מצביעים.

נשות הקיבוץ האשכנזיות סורגות והקיבוצניקים הגברים, האשכנזים, משחקים שח-מט. בכך קישון אומר לא רק שאין באמת שוויון מגדרי בקיבוץ, בקיבוצים, כטענתם, אלא שנשות הקיבוץ, העוסקות בסריגה, הן באותו מעמד חברתי כמו הנשים במעברה, העוסקות בכביסה. אין הבדל, מראה לנו קישון, ואולי גם אומר לנו שכך צריך להיות, שהרי אם זה כך גם במעברה וגם בקיבוץ, אות הוא שזה מן הטבע, או אולי מאלוהים. לעומתן גברי הקיבוץ, המשחקים שח-מט המצריך, כך אומרים, חשיבה עמוקה, הם נעלים הן על הנשים הסורגות שלהם, וגם על סאלח והגברים המזרחים במעברה, המשחקים שש-בש, שכולו, זו הדעה הרווחת, משחק של מזל שלא מצריך שום שכל. קישון עצמו היה, ככתוב בוויקיפדיה, "שחמטאי מחונן ואף היה מעורב בפיתוח תוכנת מחשב למשחק השחמט". והרי לכם.

אבל זה עוד לא הכול. מזכיר הקיבוץ נוימן הוא גבר גדול, סמכותי, לכאורה כל יכול, אבל קישון מציג אתו כ־לַךְ חסר אונים, כמעט כאימפוטנט, התלוי לחלוטין, בעוזרתו, אולי הגזברית, פרידה, שהיא בעצם השליטה האמיתית, ככה זה הרי אצל האשכנזים, להבדיל מהמזרחים, בקיבוץ, בגברים. כמובן שעל פי המסורת המיזוגנית מעוצבת הפרידה הזאת כאישה לכאורה בלתי נשית, לא יפה, בלתי חטובה בעליל, ממושקפת, דוגמטית, מפחידה, כלומר כמפלצת. לכן, שהמזכיר נוימן קם באסיפה וצועק וחוזר בקולי קולות "שקט!", כל החברים והחברות ממשיכים לדבר כאילו כלום, אבל כשפרידה, היושבת לידו, רק מתחילה להתרומם מכיסאה כולם משתתקים. מהפחד.

גם בהמשך, לקראת הסוף, כשסאלח דורש מהקיבוץ מוהר של 800 לירות תמורת בתו חבובה, שהתאהבה בקיבוצניק זיגי, גם שם פרידה, דווקא האישה מבין כל הגברים, היא זו המתנגדת, הדוגמטית, המתנשאת והגזענית הנוראה בין שושני הקיבוץ.

סאלח מגיע לקיבוץ ונכנס ללול, שם נמצאים המזכיר נוימן ופרידה שמנסים לשכנע את זיגי לא לעזוב את הקיבוץ למרות שהאסיפה לא אישרה לשלם לסאלח 800 לירות עבור אהובתו. סאלח כמובן פונה למזכיר, מתוך תפקידו וגבריותו, אבל גם פרידה מתערבת בוויכוח. סאלח אומר לה "לא מדבר עם אישה". פרידה נפגעת ואומרת "קשה לשמוע זאת", וסאלח מסביר לה, "לא צריך לשמוע. אישה לא יושבת שומעת מה גברים מדברים. אישה הולכת לעבוד, כביסה, ספונג'ה, לא יושבת שומעת. מה יש?". ודומה שקישון, מן האופן העוין שבו צייר את דמותה של פרידה, לא שם את הדברים הללו בפיו של סאלח כדי להראות שהוא פרימיטיבי, אלא דווקא כדי להראות שהוא צודק. אישה לא צריכה להתערב בעניינים של גברים, אלא לכבס ולסרוג. ופרידה אכן מתרעמת ואומרת "אדוני היקר, אנחנו חיים במאה ה-20", ועל כך עונה סאלח בתשובה נוקבת ומצחיקה, "אני חי במעברה, גברת". ואז פרידה עונה לו בהתנשאות "המאה ה-20 היא לא מקום לגור בו", וסאלח תוקע לה בחזרה ב"גם מעברה לא". מצחיק ונכון, ומגיע לה. אבל זה לא נגמר בזה. פרידה ממשיכה ואומרת לו "מדובר באב המוכר את בתו כאילו הייתה סוסה". גם זה נכון. אבל לקישון וסאלח יש גם לזה תשובה, די מזויעה, בטח לאוזניהם של צופים בימינו. "סוסה?", נעלב סאלח ומתרעם על

ההשוואה, "אני מוכר חבובה כמו סוסה, אני? בשביל 800 לירה אפשר לקבל סוסה, אפשר? גברת יודעת מה עולה סוסה, כמה?". כלומר העלבון הוא לא בגלל ההשוואה, אלא בגלל המחיר. וזה כאילו מצחיק שסאלח, כלומר קישון, חושב שסוסה שווה יותר מאישה. וכשזיגי מאשר את דברי סאלח ואומר, "1200, 1500 לירה", סאלח ממשיך בתנופה ואומר "סוסה זקנה, סוסה צעירה אפילו 2000. בטח אישה, אישה אפשר גם לקבל בשביל 50 לירה. אישה ככה", הוא מצביע על פרידה, "כמו הגברת חבר", כלומר שהיא לא אישה אלא גבר, וקישון לא מסתפק בעלבון הזה אלא גם ומוסיף מפיו של סאלח, "לא צעירה, לא יפה, לא עובדת, רק מדברת כל היום כמו גשם".

כן, כן, שלא תהיה כאן שום טעות. זה קישון כתב וקישון אומר מפיו של סאלח. זה לא מה שסאלח הביא איתו מאפריקה או מהמערות או מהג'ונגל, שמשם כביכול באו העולים החדשים האלו אל הציוויליזציה שלנו. אבל לא, סאלח הוא לא דמות מציאותית וזה לא סרט תיעודי. זה סרט שכל מה שנראה ונאמר בו, על ידי כל הדמויות כולן, נכתב על ידי קישון. ואפרים קישון, לא סאלח, כי אין איש כזה, סאלח, אלא הוא פרי הגותו של קישון, הוא זה שחושב ומאמין ואומר שנשים צריכות להיות יפות ולשתוק, ובמקסימום לסרוג ולכבס.

של מי ההתנשאות הזאת?

ואז פרידה, שנעלבה כנראה, ובהחלט ובצדק, מן הדברים, מה גם שאף לא אחד משני מהגברים הקיבוצניקים, נוימן וזיגי, לא יצא להגנתה ולא אמר מילה לטובתה, מוציאה מתוכה את ההתנשאות, ואומרת לסאלח כך: "אתם יוצאי עדות המזרח, עם כל הכבוד שאנחנו רוחשים לכם, עליכם להשתדל להתרגל למציאות ארצנו המתקדמת ולשכוח מהר את כל המנהגים הברבריים שלכם, שהבאתם איתכם משם". אכן, התנשאות קולוניאליסטית גזענית לעילא, המוצגת על-ידי קישון, שהוא שכתב את הדברים, כאילו באה מפיה של פרידה, אבל היא מבטאת ומייצגת, והאמת היא שכך זה היה אז אכן, ואולי גם עד היום, את התנשאותם של הקיבוצניקים, האשכנזים, "הוותיקים", ומערכות המשטר והשלטון.

אבל רק רגע, האם קישון עצמו לא סבור, או לא היה סבור אז גם הוא כך? האם הסרט הזה שלו, "סאלח שבתי", לא אומר בעצמו בדיוק את כל הדברים המתנשאים, הכה אופייניים למשטרים קולוניאליסטים, שהוא שם בפיה של פרידה "הנוראה" שיצר? האם הסרט עצמו לא עושה בדיוק את מה שהיא אומרת? האם "סאלח שבתי" לא מלמד ומחנך את המזרחים "הילידים", הנחשלים, הבורים, העצלנים, הגנבים, הרמאים - וכך הרי קישון מציג אותם באמצעות דמותו של סאלח שברא - "להתרגל למציאות ארצנו המתקדמת ולשכוח מהר מאוד את כל המנהגים הברבריים, שהבאתם איתכם משם", כפי שאומרת פרידה לסאלח, כמו למשל דרישת המוהר ממי שחפץ להינשא לבנותיהם, שאכן כמוה כמכירת הבת כאילו הייתה חפץ או סוטה. או שקישון חושב שהם צריכים להישאר כמו שהם באו כביכול, כפי שהוא מציג אותם, משם? והאם קישון עצמו לא מלמד אותם בסרט להשתמש בחשמל, בתריסים ובברז, כי "אנחנו חיים במאה ה-20", כמו שאומרת פרידה שלו לסאלח?

וכאן, פתאום, משום מקום, כשהוא מקדים את אביו מדינה בשנות דור, מתפרץ סאלח ואומר להם "שירים יפים, שירים יפים כמו צמר-גפן (והכוונה היא לשירים בערבית) זה לא טוב. למה, סימפוניה לה-מינור כל היום ברדיו שאפשר להשתגע, אז זה טוב?". כתבתי "משום מקום" כי בסרט עצמו אין שום דבר שיכול היה להביא את סאלח להתפרצות הכועסת הזאת. בבית הקפה במעברה דווקא שומעים, כשלנו הצופים משמיעים רק כמה צלילים סמליים, מוסיקה ערבית, ובשום מקום בסרט לא משמיעים ולא מכריחים אותו לשמוע מוסיקה קלאסית, שעל כך הוא כביכול מתלונן כאן. נכון שבתחנות הרדיו של אז שידרו הרבה מוסיקה קלאסית, ולא שידרו בכלל מוסיקה ערבית. אבל כל זה לא בסרט.

אבל כנראה שזה היה חשוב לקישון להגיד את זה. להגיד, אבל לא לעשות. כי אם זו באמת דעתו, למה לא כלל בסרט איזה קטע, לא ארוך, משהו קטן, שתיים-שלוש דקות של עולים חדשים מארצות ערב ממש יושבים ומנגנים, בבית הקפה של המעברה, למשל, עלי כינור ועוד ושרים בסלסולים איזה פאריד אל אטרש או אום כולתום, שממלאים אותם שמחה ועצב וגעגוע, אה? אם אתה כל כך מזדהה יעני עם סאלח והמזרחים, למה אתה לא מפרגן להם את זה אפילו לא לאיזה דקה קטנה, אה? פחדת שיגידו בגלל זה שזה סרט ערבי, או שבאמת אתה אוהב, מה שאגב לגמרי לגיטימי, מוסיקה קלאסית ומתעב מוסיקה ערבית?

בכל מקרה המוסיקה, המקורית, שנכתבה לסרט, על ידי יוחנן זראי, עולה חדש מהונגריה, כוללת שני שירים בביצוע דמויות-שחקני הסרט. האחד "לי ולך" בביצוע אריק איינשטיין וגאולה נוני, שיר קלאסי של "ארץ ישראל (האשכנזית) הישנה והטובה", והשני "משיח הזקן", שהפך למזוהה עם הסרט, בביצוע טופול עצמו, שיר "מזרחי" שכתבו אשכנזים.

עם החתונה זה יעבור

בסופו של דבר, למרות כל הפגעים והקשיים, הסרט מסתיים בהפי-אנדים. הכי חשוב הוא שסאלח ומשפחתו עוברים סוף סוף, לכאורה בשל איזה טריק ערמומי, לדירה בשיכון. אבל האמת היא שבסוף, גם בלי טריקים ובלי שטיקים, כל משוכני המעברות הועברו לשיכונים. וחוזר מזה גם חבובה וגם שמעון מתחתנים עם קיבוצניקים אשכנזים, וכך ניצלים מהגורל האכזר של הנחשלות המזרחית. ושלוש על אוהליך, ישראל. ומאז הפכה החתונה המעורבת (או ברית-המילה) לסוף של כמעט כל סרטי הבורקס, יעני כל הבעיות האלו של "הפער העדתי" יפתרו בששון ובשמחה ובחתונה. ורוב עם ישראל מאמין בכך עד עצם היום הזה.

"ההורים שלנו, כשבאו לארץ, לא הייתה להם תרבות"

והרשו לי לסיים בנימה לגמרי אישית. כעשור לאחר יציאת הסרט, באמצע שנות השבעים, הוזמנתי על ידי מורה בבית הספר "דנמרק" בירושלים, שם התגוררתי באותה עת, שהיה אז, דומני, הבית-ספר האינטגרטיבי, כלומר האשכנזי שקיבל מזרחים, הראשון בירושלים, לדבר בשעת החינוך או החברה, או איך שקראו לזה אז, על נושא "השד העדתי" שיצא גם אז, לפתע, כהרגלו, מן הבקבוק. אני לא זוכר, אבל משער שהוזמנתי גם כי הייתי מין חצי סלב וגם כי המורה ידע או ידעה שאני פעיל, הייתי פעיל אז, בתנועת "הפנתרים".

במהלך השיחה, הדיון, שאלתי אותם למה לדעתם נוצרו הקיפוח והאפליה והפערם הללו. ואחד התלמידים, מהמזרחים האינטגרטיבים, קם ואמר "כי ההורים שלנו, שבאו לארץ, לא הייתה להם תרבות". הוכיתי בתדהמה, בהלם נורא. ועובדה היא שאני זוכר את דבריו, מילה במילה, כבר כמעט חמישים שנה. גם בכיתה, דומני, השתררה דממה קשה, מעיקה. לראות ולשמוע בן מבזה ועולב כך בפומבי, לפני חבריו לכיתה, בהוריו, שמן הסתם, כי אחרת הוא לא היה שם, חרפו את גופם ונפשם ואת כל מאודם כדי שבנם יזכה לחינוך הטוב ביותר האפשרי, בבית-ספר "אשכנזי". הוא עשה זאת כנראה, בוודאי לא במודע, כדי למצוא חן בעיני חבריו לכיתה ולהתקבל ביניהם כשווה, תרתי משמע. וזה היה באמת נורא.

כשמדברים על ההצלחה האדירה של "סאלח שבתי" מדברים על כך שעד היום, כאמור, זהו הסרט הישראלי שהיו לו הכי הרבה צופים, בוודאי ביחס לגודל האוכלוסיה אז, וגם במספרים אבסולוטיים, וכמובן גם על הזכייה ב"גלובוס הזהב" והמועמדות לאוסקר. אבל ההצלחה הבאמת אדירה של "סאלח שבתי" היא בכך שהוא הפך, כמובן מבלי שאיש מיוצרי התכנון לכך, אבל כך יצא, למכשיר היעיל ביותר מאז ועד היום, של השלטון, או למעשה המשטר, כי המפלגות מתחלפות אבל הכול נשאר אותו דבר, הציוני הקולוניאלי האשכנזי, הלבן, להנחלת ערכיו. והסרט משמש עד היום כמגדלור, שבני ונכדי העולים החדשים ההם מארצות ערב והאיסלאם, נמשכים אליו כדי לראות כמה עלובים, בורים ופרימיטיביים היו אבותיהם, וכמה היום, ברוך השם, הם כבר לא סאלח שבתיים כאלו.

כבר אין צורך בדיכוי. הוא הופנם ונשלם.

ומי שחושבים שמנגנוני הדיכוי הללו, שבמובנים רבים "סאלח שבתי" הוא נביאם, פסו מן העולם, מישראל, ואינם קיימים כאן יותר, טועים טעות מרה. כי הדיכוי הגזעני לא נעלם. הוא רק הופנם, ולכן פחת מאוד הצורך במנגנונים הללו. הם כבר פועלים מעצמם, אצל המגזענים, שהפנימו את ערכיה וקיבלו על עצמם כאמת את מה שאמרו עליהם המדכאים.

ואביא רק כמה דוגמאות, כולם מהשדה הפוליטי-חברתי –

חברת הכנסת הצווחנית, כיאה לתדמית הסטיגמטית של מזרחית, גלית דיסטל-אטבריאן, הזועקת יום וליל על האפליה הגזענית של "השמאל" והאשכנזים כלפי הימין והמזרחים, כתבה בדף הפייסבוק שלה ב-2019, לפני שהפכה לח"כית, ש"הגבר האשכנזי יותר אינטליגנטי מ-80% מהאוכלוסיה האנושית". על מה נסמכה קביעתה המיוזגנית והגזענית הכה נחרצת? בפוסט לא נאמר כל כך דבר. לא הובאה שום מובאה, ולו עלומה, אפילו לא מעבודה סמינריונית במכללה מזויפת. כלום. הקביעה נכתבה כעובדה שאין עליה שום עוררין, וזהו. אז למה לא שמענו על זה עד עכשיו שום דבר? כי "ממצאי המחקר הזה הושתקו ומי שמעז לציין אותם דינו הוא מוות", לא פחות, הסבירה דיסטל-אטבריאן, "ומי שאשם בכל זה הוא הוא היטלר. היטלר לקח את העניין הזה של 'עליונות הגזע' למקומות

מאוד בלתי-נעימים (הכוונה לדכאו, טרבלינקה ואושוויץ – ק.נ.) ומאז אף אחד לא מעז לרמוז על שוני שנובע מסיבות גנטיות. במקום זה כולם מדברים על זה שכולם שווים, אבל זה שקר". וואלה?! אז מה את בוכה עכשיו על קיפוח ואפליית המזרחים. הרי את בעצמך אומרת שחוסר-השוויון הוא לא בגלל אפליה או קיפוח. זה גנטי, מן הטבע, מאלוהים. האשכנזים פשוט הרבה הרבה יותר חכמים מהמזרחים. אז מניין בכל זאת הקריצה דיסטל אטבריאן את דברי ההבל שכתבה, שאין להם אחיזה מחקרית, מדעית או אחרת? זה יכול לנבוע רק ממקור אחד – ממנגנוני שטיפת המוח הציונית הלבנה, ובהם כמובן גם "סאלח שבתי" שלנו, שהאכילו אותה שנים על שנים בזבל הזה, עד שהפנימה אותו כאמת מוחלטת. ואכן, עיקר עבודתה הפוליטית, ללא ליאות ובמסירות אין-קץ, של חברת-הכנסת הנמרצת, היא בדברי שבח והלל וחנופה למנהיג האשכנזי, "מהדגולים ביותר שקמו לעם היהודי מאז בריאת העולם", בנימין נתניהו, שליכודניק מעריץ אחר שלו, מזרחי כמובן, אמר עליו ש"נתניהו, בדקו, ברמת המשכל הוא השישי בעולם".

ואם נרחיב קצת את היריעה, הרי שלמרות שישראל כבר קיימת 75 שנה ו"סאלח שבתי" כבר כבר כמעט בן 50, מעולם לא היה בישראל ראש ממשלה מזרחי. רק אשכנזים. "אפילו" אישה הייתה כאן ראש ממשלה. אבל מזרחי מעולם לא. וכי למה בעצם? בשנת 1977 התרחש בישראל, כידוע, "מהפך" פוליטי והשלטון עבר מידי מפא"י והשמאל לידי הליכוד והימין. אבל גם אז השלטון עדיין נשאר בידי האשכנזים, ורק עבר מפרס לבגין. וכך זה נמשך כאן גם מאז. השלטון שב והתחלף, אבל ראש הממשלה לעולם אשכנזי נשאר.

והליכוד, מפלגתם לכאורה של המזרחים, שחלק ניכר ואולי רוב מצביעיה ובטח חברי המרכז שלה הם מזרחים, והנה בכל זאת – מעולם לא נבחר לעמוד בראש הליכוד ולו מזרחי אחד לרפואה. רק אשכנזים – בגין ושמיר ושרון ונתניהו. מה, לא היה ואין בישראל בכלל ובליכוד בפרט, אפילו לא מזרחי אחד שיכול להיות פה ראש ממשלה? או שמא זה לא קרה בגלל שהמצביעים המזרחים, של הליכוד ובכלל, מאמינים, כי הפנימו כך ממנגנוני הדיכוי הגזעני, כ"סאלח שבתי", שהופעלו עליהם, שמזרחי אינו כשיר לתפקיד האחראי הזה, כי "אין לו מספיק שכל לזה"?

במסגרת תעמולת הליכוד בבחירות של 2019 העלה מנהיג הליכוד וראש הממשלה אז בנימין נתניהו ברשתות החברתיות תמונה שצילם (בפועל עשה את זה עבורו הצלם שרון רביבו) שהוכתרה כידו "מנהיגות מאוחדת לניצחון הליכוד". בתמונה נראים שבעה גברים

בחליפות צוהלים מול המצלמה על גג בירושלים, כולם גברים, כולם אשכנזים, מימין לשמאל – גלעד ארדן (מקום 4 ברשימת הליכוד לכנסת), ניר ברקת (מספר 9), גדעון סער (5) בנימין נתניהו (ה-1 והיחיד), ישראל כץ (3), יואב גלנט (8) ויולי אדלשטיין (2). בולטת, כמובן, בהיעדרה, השרה, האישה והמזרחית, מירי רגב, שהייתה אז מספר 6 ברשימה, לפני גלנט וברקת.

דומני שאין צורך להכביר מילים על משמעות בחירתו של נתניהו להעלות כתעמולת בחירות את תמונת "ההנהגה" הזאת של הליכוד והמעל מי שנמצא בה, רק גברים אשכנזים, ומי שנעדר ממנה, נשים ומזרחים. אבל השרה מירי רגב, לוחמת זכויות הנשים ובעיקר המזרחים הגדולה, תחת להתפוצץ מזעם, מצאה לנכון להצדיק את בחירתו זו של נתניהו באלו הדברים: "זה לא סוד שדפוס ההצבעה לגברים אשכנזים, מהשבט הלבן [...] אז הם (הם זה הוא, נתניהו – ק.נ.) שמים את אותה שביעה שהם חושבים שהיא תביא את אותם קולות מהמרכז שמאלה לימין. אני, תודה לאל, שמחה שדפוס ההצבעה בליכוד הוא שונה. כי העובדה היא שבמשך עשר שנים אני ממוקמת במקום החמישי בפריימריס. זה אומר שיש מודעות מאוד גבוהה בקרב מתפקדי הליכוד לעשייה נשית ולעשייה גם בתחום המזרחי [...] יכול להיות שראש הממשלה חשב שהתמונה הזאת משרתת הבאת אוכלוסיה אחרת לליכוד. זה הכול".

אלא שהשרה, המזרחית לצורך ענייננו, רגב לא רק שמייפה את התמונה המכוערת, הגזענית והמיוזגנית, שהעלה ראש הממשלה, אלא שהיא גם מטעה ואינה אומרת אמת, נאמר זאת כך, כשהיא מדברת על דפוס ההצבעה הליכודי השונה לכאורה מדפוס ההצבעה הישראלי, בכך שהוא בוחר בה, מזה שנים, למקום חמישי בפריימריס. שהרי לעשרת המקומות הראשונים ברשימת הליכוד לבחירות ההן, של אפריל 19, בחרו מתפקדי הליכוד – שרובם או לפחות חלק ניכר מהם, הינם מזרחים ומזרחיות – שמונה גברים אשכנזים, כשהמזרחית הראשונה בעשיריה הזאת, מירי רגב אחת, היא רק במקום השישי. ממש דפוס הצבעה שונה, לגמרי.

ולא רק בליכוד, ולא רק ראש הממשלה. בראש כל המפלגות היהודיות במערכות הבחירות האחרונות לכנסת לבד ממש"ס, עמדו אשכנזים – נתניהו בליכוד, לפיד ביש עתיד, גנץ בכחול-לבן לאחר מכן במחנה הממלכתי, בנט בימינה, שקד בבית היהודי, מיכאלי בעבודה, גפני ואחריו גולדקנופף ביהדות התורה, ליברמן בישראל ביתנו, סמוטריץ' בציונות הדתית, סער בתקווה חדשה, והורוביץ ואחריו גלאון במרצ. רק בראשה של מפלגה יהודית אחת, ש"ס, שממילא היא על טהרת הגברים המזרחים, עומד מנהיג מזרחי. זה נראה לכם הגיוני? מקרי? סביר? טעות סטטיסטית? או שבכל זאת משהו כאן לא בסדר?

ומילה אחרונה באמת על ש"ס, המפלגה הכביכול מזרחית, היחידה בכנסת. היהודים בארצות צפון-אפריקה, שרוב חברי הכנסת והמצביעים של ש"ס באים משורותיהם, לא היו דתיים, או מסורתיים או חילוניים. לא הייתה שם חלוקה כזאת. הם כולם היו יהודים. אבל היהדות שם, הדת היהודית כפי שהיא נשמרה, תרתי משמע, במדינות צפון אפריקה כמרוקו, תוניס, לוב ואלג'יריה, הייתה דת ליברלית להפליא. יהודי יכול היה, וכך גם היה, ללכת בשבת בבוקר לבית-הכנסת ואחר-כך לנסוע לים, ולא היה בכך משום בעיה לאף אחד. כך זה היה. אבל היום, גם היהודים הישראליים שבחרו להיות דתיים, למרות מנגנוני הדיכוי האשכנזים החילוניים האנטי-דתיים, לא בחרו, משום מה, להיות יהודים דתיים ליברלים ופתוחים בנוסח ארץ מוצאם, המרוקאי נניח, אלא דווקא בנוסח האשכנזי המסתגר והשמרני והמחמיר ביותר, הליטאי. כי גם המזרחים הדתיים הפנימו וקיבלו את מה שמנגנוני הדיכוי אמרו להם, כלומר שהאשכנזים טובים יותר, חכמים יותר, נעלים מהם,

גם בין הדתיים. ולכן הם בחרו להיות דתיים אשכנזים. והדבר בולט וצורם לכל עין הצופיה בהם, בלבושם ובגינוניהם. הדתיים המזרחים הש"סניקים לא עשו כקריאתם הם עצמם "להחזיר עטרה ליושנה" ולא חזרו להתלבש כמנהג אבותיהם, כמו שעשה רבם עובדיה יוסף, אלא בחרו ללבוש חליפות ולחבוש מגבעות שחורות כמנהג אבות היהודים האשכנזים המזרח אירופאים, הליטאים. וכואב ומר הלב על התחפושת הזו שעטו על עצמם.

ועד כאן פגעי ונזקי "סאלח שבתי".